

e-ISSN: 2619-9114

June / Haziran 2024, Volume / Cilt 8, Issue / Sayı 1

KUDDÛSÎ DİVANINDA MEHDİLİK

Mahdism In The Kuddûsî Divan

Şuheda Habibe ÖNAL

Y. Lisans Öğr. (KSÜ) İlahiyat Fakültesi
(Türk İslam Edebiyatı)
suheda.habibe@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8677-4685>

Ayşe FARSAKOĞLU EROĞLU

Doç. Dr. (KSÜ) İlahiyat Fakültesi
(Türk İslam Edebiyatı)
afarsakoglu1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3039-6299>

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Önal, Şuheda Habibe - Farsakoğlu Eroğlu, Ayşe. "Kuddûsî Divanında Mehdîlik". *Batman Akademi Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 46-59
Doi: <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1459056>.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 15.04.2024
Accepted / Kabul Tarihi: 16.06.2024
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024
Pages / Sayfa: 46-59

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Kuddûsî Ahmed Efendi 1769-1849 yılları arasında yaşamıştır. Niğde'nin Bor ilçesinde dünyaya gelen Kuddûsî, Maraşlı Seyyid İbrahim Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta babasından eğitim almaya başlayan Kuddûsî, önce babası gibi Nakşibendiyye tarikatına mensup olmuş ancak daha sonra manevi bir işaretle Kadiriyye tarikatına geçmiştir. Kuddûsî, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında yaşamış olması hasebiyle, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve dağılma dönemine şahit olmuştur. Batılılaşmanın yoğun olarak görüldüğü bu dönemlerde, hem siyasal hem de toplumsal bozulmalar meydana gelmiştir. Kuddûsî, en hacimli eseri olan divanında bu bozulmanın toplumsal yönüne dikkat çekmiş ve bunu Mehdî'nin geleceğinin bir işareti olarak görmüştür. O, şiirlerinde bu durumu sade ve samimi bir şekilde dile getirmiş, insanları açıkça uyarmıştır. Bu çalışmada ilk olarak kendisinden önce kötülükle dolu olan dünyaya gelecek ve kötülüğü ortadan kaldıracak kimse olarak bilinip inanılan Mehdî ve Mehdîlik inancının nereden geldiğine değinilmiş, daha sonra Türk İslam Edebiyatı'nda Mehdîlik ile ilgili şiirler incelenmiştir. Ardından Kuddûsî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler verilmiş, son olarak da Kuddûsî divanında geçen Mehdîlik ile ilgili beyitler ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Kuddûsî, Divan, Mehdî.

Abstract: Kuddûsî Ahmed Efendi lived between 1769-1849. Kuddûsî, who was born in Bor district of Niğde, is the son of Maraşlı Seyyid İbrahim Efendi. Kuddûsî, who started receiving education from his father at a young age, first belonged to the Naqshbandiyya sect like his father, but then, with a spiritual sign, he transferred to the Qadiriyye sect. Since Kuddûsî lived at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, he witnessed the period of decline and dispersion of the Ottoman Empire. During these periods when Westernization was intense, both political and social disruptions occurred. In his most voluminous work, his divan, Kuddûsî drew attention to the social aspect of this corruption and saw it as a sign of the future of the Mahdî. He expressed this situation simply and sincerely in his poems and clearly warned people. In this study, first of all, the origin of the Mahdî and the belief in Mahdî, who is known and believed to be the one who will come to the world full of evil before him and eliminate evil, is mentioned, and then the poems about Mahdî in Turkish-Islamic Literature are examined. Then, information about Kuddûsî's life and works was given, and finally, the couplets about Mahdism in Kuddûsî's divan were discussed and examined.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Kuddûsî, Divan, Mahdî.

Giriş

Ahmed Kuddûsî, 1769-1849 yılları arasında yaşamıştır. 19. yüzyılın önde gelen mutasavvıf şairlerinden biri olan Kuddûsî, döneminin birçok sıkıntılarına şahit olmuştur. 17. yüzyılın sonlarından itibaren olumsuz bir sürece giren Osmanlı devleti için 19. yüzyıl, yeniliklerin arttığı dönemdir. Bu dönemde Batı kültürü hayatın her safhasında yerini almıştır. Değişimler Tanzimat ve Islahat Fermanı ile başlamış, Kanuni Esasi'nin ve Meşrutiyet'in ilanı ile devam etmiştir. Bu değişimlerle birlikte devlet otoritesinde zayıflıklar, ordu yapısında bozulmalar, vergilerde aksaklıklar ve ayaklanmalar meydana gelmiştir.¹

Dünya'da düşünce, teknik ve coğrafi yönde ilerleme olurken Osmanlı toplumu gerileme ve dağılmaya başlamıştır. Bu durum halkın sosyal ve psikolojik yapısını bozmuş, bu nedenle tekke ve zaviyeler insanlar için bir çıkış kapısı olmuştur. Tekkeler milyonlarca insanın dertlerine çare olmuş, ümitsizliklerini ortadan kaldırmış ve dağınıklıklarını yok etmiştir. Bu dönemdeki mutasavvıflar Na't, Kaside, Gazel ve Mersiyeyi bir arada toplayan divanlar yazmışlardır.² Çalışmamıza konu olan divanda, şair bu yolu tercih etmeyen insanlardaki ahlaki bozulma ve dünyevileşmeden bahsederek bu durumun sadece imanına sahip çıkmak ve Allah yolunda bir ömür yaşamakla son bulacağını söylemektedir. Ayrıca ona göre insanların bu durumu, âhir zamanda olunduğunun ve "beklenen kurtarıcı"nın yakın zamanda geleceğinin bir işaretidir. Bu çalışmada Mehdîlik bir inanç konusu olarak tartışılmış, yalnızca bu kavramın şiirlerde nasıl konu edildiği gösterilmiştir.

Kuddûsî, divanında o zamanki toplumun hâinden şu şekilde bahsetmektedir: "1244 yılında, ben altmış iki yaşında idim. Dünya keder ile dolmuş, vak'alar artmıştı." Hicri takvime göre 1244 tarihi miladi 1828-1829 tarihlerine denk gelmektedir. Bu tarihler ise Osmanlı-Rus savaşının tüm şiddetiyle kendini gösterdiği yıllardır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış yerine Asâkir-i Mansure getirilmiştir. 1827 yılında ise Navarin'de Osmanlı donanması yakılmıştır. Hem yeni getirilen askerlerin eğitimlerinin tamamlanmaması hem de Fransa ve İngiltere gibi devletlerle ilişkilerin kesilmiş olması bu savaşın şiddetli geçmesinin sebeplerindendir.³ Bilindiği gibi bir toplumda savaş demek toplumun her kesiminde farklı yansımaları olan büyük bir sıkıntı demektir. Kuddûsî Ahmed Efendi de mısralarında söz konusu tarih geldiğinde insanların ve memleketin zor günler geçirmeye başladığını ifade etmektedir:

"Bin iki yüz kırka irdi dahi dörde sâlimiz

Dinle sana söyleyeyim n'oldu bizim hâlimiz" (219-K42/1)⁴

¹ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğunda 19.Yüzyılda Değişim süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmua 1 /2 (Aralık 2016)*, 50.

² Ali Tenik, "Maraşizâde Ahmed Kuddûsî'nin 19. Yüzyıl Osmanlı Bilim Ve Kültür Hayatına Etkisi" *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, ed.Cevdet Kabakçı, ed.Serdar Yakar (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi 2013) 2/157

³ Adem Kara, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 8/14 (Aralık 2005)*, 121.

⁴ Ahmet Doğan, *Kuddûsî Divanı*(Ankara: Akçağ Yayınları, 2013). Bu çalışma için, Prof. Dr. Ahmet DOĞAN'ın Akçağ Yayınlarından çıkan "Kuddûsî Divanı" adlı eserinin 2.baskısı kullanılmıştır. Beyitlerin sonundaki sayılar sayfa numarası, şiir numarası ve beyit numarası şeklinde sıralanmıştır. Kaside "K", Gazel "G" harfiyle, Murabba ise "Mrb" harfleriyle gösterilmiştir.

“Yaşım altmış ikiye olmuş-ıdı bâliğ henüz

Toldı ekdâr ile dünyâ artdı pek ahvâlimiz” (219-K42/2)

“Her tarafta fitne çoğaldı, mal ve mülkümüz gözümüze görünmez oldu. Çünkü din düşmanları bu tarihte açıklık buldu, bu yüzden fitneden sabahımız akşamımız belirsiz oldu.” Kuddûsî'nin verdiği tarihlerde aynı zamanda Osmanlı-Rus savaşını takiben Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan bazı yerlerde kıskırtmalar sonucu isyanlar baş göstermiş ve bu durum toplumda huzursuzluklara sebep olmuştur:

“Her tarafta fitne uyandı katı çoğaldı herc

Gözimize hiç görünmez oldu mülk ü malımız” (219-K42/3)

“Fürce buldı çün bu târîhde katî' a'dâ-yı din

Fitneden oldı belürsüz gadvimiz âsâlimiz” (219-K4274)

“İnsanlar birbirine merhamet etmez oldu, âlim ve fâzullarla cahillerimiz ayırt edilmez oldu. Akdeniz ve Karadeniz'de selâmet kalmadı, bu sebeple perişan hâldeyiz. Tavırlarımız ve fiillerimiz bozulduğu için Allah bize verdiği nimetleri aldı.” Kuddûsî, bu başlık altında aldığımız beyitlerinde tarihe tanıklık ederek net tarihlerle ülkenin içerisinde olduğu sıkıntılı durumdan ve bazı bölgelerde meydana gelen hareketlilikten bahsetmektedir. Bu hâdiselerin yaşanmasını ise insanların dinî ve ahlakî zafiyetlerine bağlamaktadır:

“İtmez oldu nâs biribirine ref'et merhamet

Fark olunmaz ehl-i ilm ü fazl-ıla cühhâlimiz” (219-K42/5)

“Bahr-i ebyaz bahr-i esvedde selâmet kalmadı

Bu sebep ile perîşân oldı pes ahvâlimiz” (219-K42/6)

“Hak Te'âlâ bozdu bize verdiği nimetleri

Çünkü bozuldı bizim etvârımız ef'âlimiz” (219-K42/7)

“Birçok insan dünyaya arzu duyarak, dünya konusunda çok hırslı davranarak dinini yıkmakta ve âhiret konusunda hiç endişe taşımamaktadır. Çünkü 1262 yılındayız ve âhir zamanda olduğumuza hiçbir şekilde şüphemiz kalmamıştır. ” Söz konusu tarihe bakıldığında miladi 1846 yılına tekabül ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanının üzerinden yaklaşık yedi yıl gibi bir süre geçmiş ve alınan kararların etkisi görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde devletin gücünün azaldığı, toplumda Batı hayranlığının arttığı görülmektedir. Kuddûsî ise bu değişimleri kıyâmetin yaklaşmasına, dünyanın ömrünü tamamlamasına yormakta ve bu düşüncesini şiirlerinde dile getirmektedir:

“Dünyâyâ meyl itmek ile yıkar çok insan dinini

Hîç âhiret kaydın yimez dünyaya hırs rağbet kılan” (536-G528/5)

“Bin iki yüz altmış ikidir çünkü şimdi bu sene

Kalmadı hergiz sübhemiz olduğına âhir zemân” (536-G528/6)

Kıyâmetin kopmasından önceki dönem olan âhir zaman, içerisinde birçok alâmet taşımaktadır. Cahilliğin artması, içkinin yaygınlaşması, zinanın alenî hâle gelmesi, adam öldürme ve fitnenin fazlalaşması, Allah ve Lâilaheillallah diyen kimsenin kalmaması...⁵ Gibi alâmetlerin karşısında çaresiz durumdayız ve Mehdî'ye muhtacız:

“Uyandı fitne-i âhir zemân Mehdîye muhtâcız

Musîbetler belâlar artdı olduk cümlemiz nâcâr” (633-G697/2)

Kuddûsî, kıyâmet alâmeti olarak sayılan pek çok belirtinin kendi döneminde zuhur ettiğini dolayısıyla dünyanın ömrünün tamamlamak üzere olduğunu belirtmektedir. Zamanın âhir zaman olduğunu, âhir zamanda söz konusu yozlaşmaları düzeltme görevinin ise Mehdîye verildiğini söyleyerek bu husustaki beklentisini dile getirmektedir ki; bu beklenti ve ifadeler sadece Kuddûsî'ye has değildir. Mehdî konusuna Kuddûsî dışında birçok şair de değinmektedir. Bu konu şiirlerde üç şekilde ele alınmıştır; bazı beyitlerde Mehdî'nin kimliği ile ilgili bilgiler verilir ismi zikredilirken bazılarında ise çeşitli kaynaklarda zikredilen âhir zaman alâmetlerinin çoğunun görüldüğü ve artık Mehdî'nin geleceği ifade edilmektedir. Bazı şiirlerde ise şairler zamânedeki çok bunalıp uğradıkları zulme dayanamaz olduklarında Mehdî'yi kendileri için de bir kurtuluş vesilesi olarak zikretmektedirler. Fakat biz çalışma konumuz olması hasebiyle burada Kuddûsî'nin divanında Mehdîlik konusunu nasıl ele aldığını özetleyeceğiz.

1. TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA MEHDİ

Bu başlık altında ilk olarak Mehdî ve Mehdî inancı hakkında bilgi verilecek olup daha sonra bu inancın edebî eserlere yansımaları gösterilecektir.

Mehdî; cahiliye devrinde doğru yolu göstermek, hayra delâlet etmek şeklinde kullanılmıştır. İslam'dan sonra ise imana delâlet etmek ve iman ettirmek gibi manalarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu manada ilk defa Hassan b. Sâbit, mersiyesinde Mehdî sözünü Rasûlullah (s.a.v) hakkında kullanmaktadır. Mehdî sözcüğünün ıstılah manası ise; *“kendisinden önce zulüm ve haksızlıkların alıp yürüdüğü yeryüzünü, adaletle dolduracak kimsedir.”*⁶

Mehdî kelimesinin bir inanç konusuna dönmesi oldukça erken dönemde başlamıştır. İlk defa Abdullah b. Sebe, Hz. Ali b. Ebû Talib'in ölmediğini ve kıyâmet kopmadan önce dünyada adâlet sağlayacağını ileri sürmüştür. Mehdîlik inancı, daha çok Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra hilafetin Hz. Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğini savunan gruplar arasında yayılmıştır. Keysaniyye'ye bağlı bir grup Hz. Hüseyin'in şehadetinin ardından gerçek halifenin kardeşi Muhammed b. Hanefiyye olduğunu, gerçekte onun ölmediğini kıyâmetten önce dünyaya dönerek adaleti sağlayacağını ileri sürmüşlerdir. Böylece “kurtarıcı inancı” ilk defa Keysaniyye tarafından hicri I. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılmış ve diğer Şii'lere intikal ederek Müslümanlar arasında yayılmıştır. Bu kurtarıcı Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelecek, adı Resûl-i Ekrem'in adına, babasının adı da onun babasının adına uygun (Muhammed b. Abdullah) olacaktır. Mehdî zulmün had safha 'da olduğu dünyaya gelerek beş, yedi veya dokuz yıl hüküm sürüp bütün Müslümanları hâkimiyeti altına alacaktır. Daha

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Kıyâmet Alâmetleri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/522-524.

⁶ Avni İlhan, Mehdîlik (İstanbul: Beyan Yayınları, 1993), 14-15.

sonra iktidarı sona erince de kıyâmet kopacaktır. Şii fırkalarından biri olan İsnâaşeriyye'ye göre ise Mehdî on ikinci imam Muhammed b. Hasan'dır.⁷

Dinlerin çoğunda insanlığın maddi ve manevi sıkıntılarını sona erdirecek, toplumsal ve dinî hayatı ideal hâle getirecek bir otoritenin geleceği inancı vardır. Her dinde o ideal zamanın vakti ve süresi merak konusu olmuştur. Genelde bu vakit, dünya hayatının son zamanları olarak düşünülmüştür.⁸ Beklenen kurtarıcı her din ve kültürde farklı isimlendirilir. Budizm'de "Maitreya", Hinduizm'de "Kalki", Mecusilik'te "Saoşyant", Yahudilik ve Hristiyanlık'ta "Mesih", İslam dininde ise "Mehdî" kavramı kullanılır.⁹

Dinî ve Mezhebî eserlerde yerini alan Mehdî (kurtarıcı) inancı, tüm insanlığın ortak konusudur. Konunun doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılan bu eserlerin dışında, insanların sosyolojik ve psikolojik durumunu yansıtan edebî eserlerde de bu konu işlenir. Dünyadaki zulüm, insanların merhametsizliği ve fitnenin artması şiirlerle anlatılırken bir kurtarıcının düzeni sağlayacağı belirtilir. Bu eserlerin bazılarında gelecek olan Mehdî'nin ismine bazılarında ise Dünya'nın geldiği durumun âhir zamanın bir göstergesi olduğuna ve "beklenen kurtarıcı"nın geleceğine değinilmiştir. Aşağıda bu konu ile ilgili farklı eserlerden örnekler verilecektir.

Hâce Muhammed Lutfî, Allaha teslim olup yolunu gözetmenin, Kur'ân-ı Kerîm ile dini süslemenin ve gök kubbenin çemberini çevirmenin Mehdî'ye mahsus olduğunu söylemektedir:

"Hakkâ İslâm olup râhı gözetmek

Kitabullah ile dini bezetmek

Lutfiyâ çenber-i çarhı düzeltmek

Mehdî âl-i Resûl sultâne mahsûs"¹⁰

Aynî'ye göre Mehdî, Ebu'l-Kâsım Muhammed'dir. O bir mağarada sırdır ve kendisini gerekli kılacak şartlar oluşunca mağaradan çıkacak ve Hz. İsa da gökten inecektir. Kur'an'ın sırları bu hadisin gerçek olduğunu bildirmektedir:¹¹

"Ebu'l-Kâsım Muhammeddür ana Mehdî lakab dirler

Berât-ı Hak imâmetdür budur tuğrâ vü 'ünvânı"

"İner gökden yine îsâ çıkar Mehdî de gârından

⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdî", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/371-374.

⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, "Mehdî", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/371-374.

⁹ Muhammed Cihat Oruç, Dinlerde Kurtarıcı Düşüncesini İfade Eden Kavramlar Üzerine Bir İnceleme, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 9/2 (Aralık 2022), 130.

¹⁰ Hâce Muhammed Lutfî, *Hulâsâtül- Hakâyık ve Mektûbat-ı Hâce Muhammed Lutfî* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2006), 307.

¹¹ İncinur Atik Gürbüz, Osmanlı Metinlerinde Mehdi Tasavvurları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*/ 89 (Mart 2019), 15-16.

Hadîsi bildirür girçek dahı esrâr-ı Kur'ân'ı'

İmamları benimsemeyi inanç hâline getiren İsnâaşeriyye'de on birinci imam Hasan el- Askerî, on ikinci imam gizlenmiş ve bir gün ortaya çıkacak olan Muhammed Mehdî'dir:¹²

"Hasan'dur 'askeri on bire nisbet

*On ikinci Muhammed Mehdî şöhrat"*¹³

Karamanlı Aynî, mü'minlerin imanına sahip çıkmasını vurgulayarak insanlarca bilinen ve beklenen Mehdî'nin geleceğini söylemektedir:

"İy mü'mîn îmânun sakın olma îmânundan ırak

*Bu 'âleme ma'hûd olan ol Mehdî-i îmân gelir"*¹⁴

Bâkî, dünyada Mehdî'nin ortaya çıkması için bütün alâmetlerin tamam olduğunu belirterek neredesin artık ortaya çık, demektedir:

"Gel zuhur it kandasın ey Mehdî-i sahib-kıran

*Kim cihanda zahir olmaduk alâmet kalmadı"*¹⁵

Âşık Ömer *"dünyanın düzeninin bozulduğunu, fitnenin ve fesadın taşıdığını, dünyada sefâ'nın kalmadığını, her yere nefsin isteklerinin karıştığını söyleyerek Mehdî'nin gelmesinin yaklaştığını belirtir. Kendisi de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in takipçisi olarak Mehdî ile birlikte kötülükle savaşacaktır."*¹⁶ Mehdî'nin geçtiği şiirlerde en dikkat çeken özellik, toplumdaki her türlü yozlaşmanın son haddine vardığına vurgu yapılmasıdır. Zira çeşitli kaynaklarda yer alan Mehdî'nin gelmesi için gerekli olan şartlar incelendiğinde bu durumun bir sebep-sonuç ilişkisi olduğu görülmektedir:

"Ömer çarhın sûtûnu oynadı ya çenberi şaştı

Ya bârân-ı fesâd ü fitne yağdı suları taştı"

"Safâ kalmadı bir yerde hevâ ye'cûcu karcaştı

İmâm Mehdî-i devr-i zamânın vakti yaklaştı"

"Ana bin cân ile biz ser fedâyilerdenüz âşık

Hasen Hakkı Hüseyin-i Kerbelâyîlerdenüz âşık"

2. AHMED KUDDÛSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Kuddûsî Ahmed Efendi, 11 Rebiyülevvel 1183'te (15 Temmuz 1769) Niğde'nin Bor ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Maraş ulemasından Seyyid İbrahim Efendi'dir. Zâhirî ve Bâtınî ilimlere sahip olan İbrahim Efendi, Maraş'ta uğramış olduğu olumsuz durumlar neticesinde Bor'a göç etmiştir. Bu göçün en önemli nedeni ise soydan gelen ilim geleneğini kesintiye uğratmamaktır. Bor'da ilmi ve ameli ile öne çıkmış, kendisinin "Maraşizâde"

¹² Ethem Rûhi Fırlalı, "İsnâaşeriyye" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 20019, 23/142-147.

¹³ Ali Şeylan, Hikmet-Nâme-II (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 318.

¹⁴ Ahmet Mermer, Karamanlı Aynî Divanı, (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,2020), 388.

¹⁵ Sabahattin, Küçük. Baki Divanı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994), 436.

¹⁶ Atik, "Osmanlı Metinlerinde Mehdî Tasavvurları", 21.

Kuddûsî'nin de "İbnu'l-Meraşî" mahlasıyla tanınmasına neden olmuştur.¹⁷ Eğitim hayatına küçük yaşta babasının yanında başlayan Kuddûsî, babası gibi Nakşibendiyye tarikatına mensup olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda Abdulkadir Geylani'nin manevi işaretleri ile Kadiriyye tarikatına yönelmiştir.¹⁸ 1201/1786 yılında babası Seyyid İbrahim Efendi vefat etmiştir. Babasının vefatından sonra büyük bir üzüntü yaşayan Kuddûsî, önce Kayseri'deki Hocası Hüseyin Efendi'ye uğramış, daha sonra "Turhal Şeyhi" Mustafa Efendi'nin huzuruna gitmiştir. I. Abdülhamid'in Şeyh Mustafa Efendi'yi İstanbul'a çağırması ile Kuddûsî, yürüyerek Erzincan'a geçmiştir.¹⁹ Erzincan'dan yürüyerek Şam'a, oradan Akke'ye, Akke'den Mısır'a, Mısır'dan Hicaz'a geçmiştir. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra Medine'de mücavir olarak 1 yıl kalmıştır. Daha sonra tekrar Mekke'ye giderek Hac etmiş ve oradan Bor'a dönmüştür.²⁰ İkinci kez Hicaz'a giden Kuddûsî, bu defa 17 yıl Medine'de mücavir olarak kalmıştır. Bu kalışında halvet ve erbainler çıkarmış, üstün mertebelere yükselmiştir. Rum'a dönme fikri olmadığı halde Hz. Peygamber tarafından çokça evlenmesi gerektiği bildirilmiş, zaten annesinin de dönmesini istemesi üzerine bir daha hac etmiş ve oradan Bor'a geçmiştir.²¹

Kuddûsî, 1222 ve 1225 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşında, Bulgaristan'ın Şumnu kentinde askerliğini yapmış ve ilk evliliğini burada gerçekleştirmiştir. Askerlikten sonra İstanbul'a gitmiş ve burada da ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir. O, I. Abdülhamid, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut ve I. Abdülmecid'in yönetiminde olduğu yıllara şahitlik etmiştir. Şiirlerinde bu padişahlardan sadece Abdülmecid'i anar ve onun yönetimini metheder. Manevi işaret ile mürşidi olduğu Abdülmecid'e Mescid-i Nebevî'yi yaptırır ve hâlen ziyaret edilen Osmanlı bölümü bu zamandan kalmaz. Kuddûsî, Kayseri/Talas'a yerleşir ve burada üçüncü evliliğini yapar. Oğlu Abdurrahman burada doğar. Bir süre sonra Talas'taki insanların tepkileri, annesinin yanına çağırması ve rüyasında Hz. Peygamber'in o şehirde hizmet etmesi üzerine Bor'a yerleşir ve burada dördüncü evliliğini yapar. Birçok farklı şehirde, toplam on altı evlilik yapmış ve yirmi altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Bor'a yerleştiği zaman birçok insanın iftiralara maruz kalır ve on üç yıl evinde inziva hayatı yaşar. Kuddûsî, Hicri 1265 Cemaziyülahır (1848 Mayıs) tarihinde Bor'da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Sarı Saltuk hazretlerinin türbesinin karşısına defnedilmiştir.²²

Kuddûsî, şiirlerinde otobiyografisini detaylı denebilecek şekilde veren şairlerden biridir. O, aşağıdaki beyitlerinde babasının doğum tarihini 1183 (1769) olarak kaydettiğini söylemiş, Allah'ın babasına ve cümle mümine merhamet etmesini istemiştir. Şair, beytin devamında ise babasının Allah'a şükür! Oğlum Rebiyülevvel ayının on biri Pazartesi gecesini dünyaya geldi, dediğini ve adını Hz. Peygamber'e adanmış olsun diye Ahmed koyduğunu anlatmaktadır:

"Peder târîhimi yazmış bin yüz seksen üç deyü

Ana Hak eylesün rahmet ve cümle ehl-i îmâna" (151-K4/13)

¹⁷ Tenik, "Maraşizâde Ahmed Kuddûsî'nin 19. Yüzyıl Osmanlı Bilim Ve Kültür Hayatına Etkisi", 2/157.

¹⁸ Nuran Çetin, "Müştak Baba ve Kuddûsî Baba Divanlarında İlahi Aşk Anlayışı Üzerine Değerlendirme", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/35 (Haziran 2019), 246.

¹⁹ Kuddusioğlu Ali Eren, İlahi Aşkla Yoğrulmuş Bir Ömür, (İstanbul: Bor'lu Ahmed Kuddusi Vakfı, 2017), 46.

²⁰ Mustafa Asım Köksal, Hak Âşık'ı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddusi, 18

²¹ Mehmet Ünver, "Borlu Kadiri Şeyhi Ahmed Kuddusi ve Şiirlerinde Kur'an Kerim'e Yaptığı Atıflar", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/16 (Ağustos 2004), 136.

²² Ali Eren, İlahi Aşkla Yoğrulmuş Bir Ömür, 55-66

“Reb’ül-evvelin pes on biri isneyn gicesinde

Dimiş kim toğdı oğlum çok şükür Vehhâb u Rahmâna” (151-K4/14)

“Komuş hem ismimi Ahmed teyemmün idüben dimiş

Adaş olsun bu oğlan fahr-ı âlem kân-ı irfâna” (151-K4/15)

Annemin karnundayken “Kuddûs” ismiyle Allah’ı zikretmişim. Bunu annem de işitmiştir. Bu mısralar aynı zamanda divanında otobiyografisini ne kadar detaylı verdiği örnektir. Hatta metnin devamına bakıldığında annesinin bu durumu babasına anlattığı onun da bu çocukta özel bir durum var, dikkat et bu çok kıymetli bir insan olacak nev’inden sözler söylediği yer almaktadır:

“Bil ana rahminde beni

Ki itmişem takdîs anı

Anam işitmişdir bunu

Kuddûsîyem Kuddûsîyem” (787-Mrb10/3)

Biz Kadiriyiz, Abdülkadir’in abdalıyız. Onun yolu Allah’ın aslanı Hz. Ali’ye gider:

“Kâdirîyüz biz ki Abdülkâdirin ebdâlîyuz

Yolu anın Şîr-i Yezdân Şâh-ı Merdâna gider” (634-G698/7)

Babam ben on sekiz yaşında iken vefat etti ve sonra feryat etmeye başladım. Gönlüme Hz. Peygamber’in aşkı düştü ve bana oraya varmayı nasip et diye Allah’a yalvardım. Allah duamı kabul etti ve bir yıl hicazda mücâvir olarak kaldım. Rum’a gelip, sonra yine Hicaz’a gittim:

“Vefât itdi peder ben on sekiz yaşında iken bil

Karârım kalmadı hiç başladım pes âh u efgâne” (150-K4/5)

“Resûlin ışkı düşüb gönlüme Hakka niyâz itdim

Didim aç yâ İlâhi yol varam ol fahr-ı ekvâne” (150-K4/6)

“Kabûl etdi du’âmı bir sene oldum mücâvir hem

Geliüb Rûma yine gitdim o şâhlar şâhı sultâna” (150-K4/7)

Kuddûsî, aşağıdaki beyitlerde birçok kadınla evlendiğini ve onlardan çocukları olduğunu dile getirmektedir. Bu çocuklardan bazıları ona dost, bazıları ise yabancı olmuşlardır. Şair, bu çocukların arasında vefat edenlerin de olduğunu ve bu durumun onu çok üzdüğünü söylemiştir. Hayatta kalan çocuklar ise insanlar için bir fitne kaynağı olmuştur:

“Tezevvüc eyledim çok zen toğırdılar nice evlâd

Kimisi oldı yâr bana kimisi oldı bigâne” (151-K4/10)

“Kimisi gitdi ukbâya kimisi kaldı anların

Kalanlar oldılar fitne giden düşürdi ahzâna” (151-K4/11)

O, şiirinde Halife Abdülmecid’e ise “Hak âşığı olan Halife Abdülmecid, elhamdülillah Hak âşıklarına önem verir.” diyerek yer vermektedir:

“Halîfe Hazret-i Hak âşıkı Abdülmecîddür

İder uşşâk-ı Hakka i'tibâr elhamdülillah" (346-G211/9)

Pek çok zaman insan içine girdiğini söyleyen şair; onlardan çok sıkıntı gördüğünü, ihtiyarlığında dahi şöhret yükü içerisinde olduğunu söylemektedir. Bu yük karşısında güçsüz kalarak insanların arasından ayrılmış, bu onun için büyük bir nimet olmuştur:

"Karışdım nice dem nâsa cefâlar itdiler çok

Dahi başıma geldi pirlüğimde bâr-ı şöhret" (735-G863/7)

"Za'îf olub firâr itdim kamu halk-ı cihândan

Bu vaktimde bana oldu ulu ni'met bu uzlet" (735-G863/8)

Kuddûsî, yetmiş sekiz yaşında zayıf bir bedene ve kırık bir kalbe sahip olduğunu dile getirmiş ve bu zayıf beden ile aşk denizine dalgıç gibi dalmıştır:

"Yaşım yitmiş sekiz cismim nahîf gönlüm sınıktır hem

Bu za'îf acz ile ışk bahrine gavvâs gibi taldım" (508-G480/2)

Hayatının son zamanlarında iftiralara maruz kalarak toplumdan uzak yaşamaya başlayan şair beyitte; eş, çocuk ve dostların onun kötü ahlakı karşısında bir şey yapamadığını ve yalnız başına bir hücrede kaldığını söylemektedir:

"İyâl evlâd ehibbâ sû-yi hulkımdan kamu âciz

Bana avn idemezler yalnız bir hücrede kaldım" (508-G480/4)

2.2. Eserleri

1. Dîvân: Kuddûsî'nin en hacimli eseridir. Şiirlerinde kendi hayatını ve ilahi aşk yolculuğunu anlatmıştır. Tasavvufî öğelerin hâkim olduğu bu eser için İskilipli Ethem Hazretleri; çokça okunması gereken iki kitaptan biridir, demiştir. Ona göre Mızraklı İlmihal şeriatı, Kuddûsî Divanı ise tarikatı öğretir.²³

2. Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr: Divandan sonraki ikinci büyük eseridir. Dili Arapça olan bu eserde; ilim, zikir ve namaz konuları ağırlıklı olmak üzere diğer tasavvufî konuları da anlaşılır bir dille kaleme almıştır. Konuları önce ayet ve hadislerle delillendirmiş, sonra önemli mutasavvıfların düşüncelerine yer vermiştir. En sonda kendi yorumunu vermektedir.²⁴

3. Pendnâme-i Kuddûsî: Hayatının son senelerinde yazmış olduğu bu eser özlü nasihatler içerir. Bu risâlede âhir zamandan bahsedilerek kıyametin yaklaştığını ve bolca zikir çekilmesi gerektiğini dile getirir.²⁵

4. Nesâih-i Kuddûsî: Ailesinin ve akrabalarının yaşamış olduğu maddi zorlukları bu risâlesinde anlatan Kuddûsî; aynı zamanda dönemindeki toplumsal hayata da değinmiş, insanlara bazı tasavvufî konularda nasihatlerde bulunmuştur.²⁶

²³ Köksal, *Hak Âşık'ı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddusi*, 21.

²⁴ Ali Tenik, *Ahmed Kuddusi ve Tasavvuf Düşüncesi* (Niğde: Borlu Ahmed Kuddusi Vakfı,2012), 58-59.

²⁵ Ali Eren, *İlahi Aşkla Yoğrulmuş Bir Ömür Ahmed Kuddusi Hz.*, 78.

²⁶ Tenik, *Ahmed Kuddusi ve Tasavvuf Düşüncesi*, 60.

5. Mektupları: Kuddûsî'nin el yazması beş adet mektubu vardır. Bunlardan üçünü kardeşlerine, diğer iki mektubu ise Ali Efendi ve Yusuf Efendi isimli şahıslara yazmıştır.²⁷

6. İcâzetnâme-i Kuddûsî: Manzum ve mensur iki bölümden oluşan bu risâlenin en önemli özelliği, Kuddûsî'nin manevi yolla bütün mü'minlere verdiği zikir icâzetnâmesinin yazılı olmasıdır. Eserin mensur bölümünde kulun Allah'ı sürekli zikretmesi, manzum bölümünde ise hakkı bilmenin bilgisi olan ma'rifet üzerinde durmaktadır.²⁸

7. Vasiyetnâme-i Kuddûsî: Kuddûsî bu eserinde; evlatlarına, ailesine, akrabalarına, dostlarına ve ihvanına nasihat ve vasiyetlerde bulunmuştur. Vefatının ardından yapılmasını istediklerini sıralamış, nasihatlerini ayet ve hadislerle desteklemiştir.²⁹

3. KUDDÛSÎ DİVANINDA MEHDÎ

Kuddûsî Ahmed Efendi'nin divanında onun Mehdîlik konusundaki fikrini ve Mehdî inancını yansıtan 13 şiir bulunmaktadır. Ayrıca divandaki bazı şiirlerin içerisinde bu inanca işaret eden beyitler bulunmaktadır. Kuddûsî'nin Mehdîlik inancının oluşmasında yaşamış olduğu dönemin zorluklarının yanı sıra özel hayatı da etkili olmuştur. Evlilik hayatı dolayısıyla birçok iftiralara maruz kalan Kuddûsî, hayatının son dönemini toplumun fitnesinden uzak olarak evinde geçirmiştir. Bu sebepten Kuddûsî, hem kendisi için hem de toplum için bir kurtarıcı inancı ve hasreti içerisindeydi. Divanına yansıtmış olduğu bu inancın örnekleri aşağıda verilmektedir.

Kuddûsî; Mehdî'nin gelerek insanların dinî ve ahlakî yozlaşmasına son vereceğini, adaleti sağlayacağını ve dinin sanki baharda kâinatın yeniden canlanması gibi taze bir can bulacağını dile getirmektedir:

“Gelür Mehdî ider tathîr cihânı

Bulur ol günde bu dîn cân-tâze” (292-G120/2)

Bu beyit Nisa suresindeki *“Bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük” demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah, üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³⁰ âyetlere binâen Kuddûsî, İsa peygamberin gökyüzünden Allah'ın takdir ettiği bir zamanda inerek mü'minler ile namaza duracağını şu şekilde ifade etmektedir:

“Nüzûl ider Nebi 'Îsâ semâdan

Turur mü'minler ile ol nemâza” (292-G120/3)

Devamındaki beyitte Mehdî, Hz İsa'ya imam olmasını söyler ama Hz İsa, Mehdî'nin kendisinden önce yeryüzüne geldiğini ve onun imam olması gerektiğini söylemektedir:

²⁷ Tenik, *Ahmed Kuddusi ve Tasavvuf Düşüncesi*, 60-61.

²⁸ Tenik, *Ahmed Kuddusi ve Tasavvuf Düşüncesi*, 61.

²⁹ Lütfi Alıcı - Gülcan Alıcı, Mar'aşîzâde Ahmed Kuddusi'nin Vasiyetnâme Adlı Eseri, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 16/1 (Nisan 2019), 157-162.

³⁰ Kur'ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Nisâ 4/156-158.

“İmâm ol dir aña Mehdî o demde

Sen ol dir hem uyar ol pîş-bâza” (292-G120/4)

Kuddûsî, insanlara Mehdî'nin yakın zamanda geleceğini ve ona şüphesiz inanmaları gerektiğini dile getirmektedir:

“Yakîndur ey ahî Mehdî zamânı

İnan gerçek bu söz itme gümânî” (374-G259/1)

Kıyâmet alâmetlerinden biri de Deccal'in zuhur edişidir. Farklı rivayetler olmakla birlikte Deccal, Şam'da ortaya çıkacak ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacaktır. Hz. İsa da gökyüzünden nüzul edecek ve Deccal'i Şam'da öldürecektir:³¹

“Nebî İsa nüzûl eyler semâdan

İner Şama bıragur âsümânî” (374-G259/2)

Mehdî'nin kıyâmete çok yakın bir zamanda geleceği rivayetinden hareket eden Kuddûsî, Mehdî'nin ortaya çıkmasının kesin bir bilgi olduğunu ve dünya işleriyle çok meşgul olmamak gerektiğini vurgulayarak Resûlullah'ın açtığı Allah yolundan sapmamak gerektiğini şu beyit ile dile getirmektedir:

“Mehdî zuhûrî bil yakîn dünyâ evin çok yapmagıl

Açmış Resûl Mevlâ yolın sen toğrı yoldan sapmagıl” (463-G402/1)

Mehdî'nin geliş amacı dünya üzerinden kötülüğü kaldırmak, iyi insanların dünyada huzur içerisinde yaşamalarını sağlamaktır. Dolayısıyla geleceği zaman da kötülüğün her türlüşünün aleni olarak işlendiği, kötülerin el üstünde tutulduğu ve kıyâmetin hemen öncesi olarak tanımlanan âhir zamandır. Kuddûsî, kötülüğün yayıldığını ve insanların çoğunun bu kötülükten mutluluk duyduğunu söylemektedir. Bu durum âhir zaman işareti olduğu için şüphesiz Mehdî gelecektir:

“Ekser-i halk-ı cihân şerde olur şâdmân

Oldı çün âhir zemân Mehdî gelür bî-gümân” (545-G544/1)

Kuddûsî, bundan önceki beyitlerde bir dönem yasaklanmış olan tütün, kahve ve şarap vb. şeyleri ne kadar çok tükettiklerinden söz etmektedir. Bunların yasaklanması hiçbir işe yaramayacak, ancak Allah'ın yardımı ile Mehdî dünyayı temizleyecektir:

“Pâdişâh men' idemez anları bil Kuddûsîyâ

Pâk ider dünyâyı Mehdî hoş bi-'avn-i Kird-gâr” (611-G659/11)

Kuddûsî'ye göre Hazret-i Mehdî'nin ortaya çıkma zamanı yakındır. Nebî İsa'nın inme vakti de o vakte yakındır:

“Zuhûr-ı Hazret-i Mehdî zemânı bil yakındır

Nebî İsa nüzûl vakti hem ol vakte karindir” (670-G759/1)

Bugün hicri Tarih'e göre 1259'dur. Muhakkak bil arkadaş kıyâmet günü yakındır.

³¹İlyas Çelebi, “Deccal” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (TDV: Ankara, 2019), 9/69-72.

Çünkü Mehdî yüzyıl başında ortaya çıkacakmış, eğer üç yüzde ortaya çıkacaksa zaman yaklaştı demektir:

“Bugün bin iki yüz elli tokuz târîh-i hicret

Muhakkak bil birâder kim karîb rûz-ı kıyâmet” (730-G857/1)

“Zuhûr ider imiş yüzyıl başında çünkü Mehdi

Eğer üç yüzde iderse zuhûr yaklaştı müddet” (730-G857/2)

Kuddûsî'ye göre Hazret-i İsa yakında nüzul edecektir. O, inince kıyâmet kopacak ve bu dünya kimseye kalmayacaktır:

“Nüzûl itmez yakında Hazret-i İsa sanur mısız

Kıyâmet kâ'ime olmaz kalur dünyâ sanur mısız” (771-G929/1)

Sonuç

İnsanoğlu sıkıntıya düştüğü zaman kendisi dışında; cesur, güçlü bir kurtarıcı arama eğilimindedir. Özellikle de toplum dinî ve ahlakî açılardan yozlaşmış ve içerisinde yaşanmaz hâle gelmişse bu arayış daha da artmaktadır. Tarih boyunca bu tür zamanlar hep olagelmıştır. Farklı asırlarda yaşamış şairlerin şiirleri incelendiğinde bunların bir kısmında dönemlerindeki yozlaşmanın katlanılamaz boyutlara ulaştığı, bu durumu düzeltmek için bir kurtarıcıya ihtiyaç olduğu, söz konusu kurtarıcının ise çeşitli kaynaklarda geleceği rivayet edilen Mehdî olduğu ifade edilmektedir. Kuddûsî Ahmed Efendi de şiirlerinde Mehdî beklentisine yer veren şairlerden biridir.

Kuddûsî Ahmed Efendi, 1769-1849 yılları arasında yaşamış, Türk Tasavvuf edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Kuddûsî; tasavvufi öğelerin ağır bastığı divanında, yaşadığı dönemin toplumsal sıkıntılara da yer vermiştir. Kuddûsî'ye göre, yaşadığı zamanda toplumda fitne çoğalmış, adaletsizlik ve merhametsizlik artmış ve ahlakî bozulmalar meydana gelmiştir. Ona göre bu bozulma, dünyanın âhir zamanda olduğunun ve kıyâmet âlâmetlerinden biri olan Mehdî'nin geleceğinin bir işaretidir. Mehdî(kurtarıcı), dünyaya gelecek ve bu kötülükleri ortadan kaldıracaktır. Kuddûsî, divanında insanların dünya işleriyle çok meşgul olmayıp Allah yolunda olmaları gerektiğini ve Mehdî'nin şüphesiz geleceğini söylemektedir. Bu çalışmada özelde Kuddûsî'nin divanı incelenmiş, genelde ise çeşitli şairlerin eserlerindeki Mehdîlik ile ilgili bazı şiirler ele alınmıştır. Çalışma alanımız dolayısıyla bu inceleme inancın doğruluğu veya yanlışlığı ile ilgili değil sadece eserlere nasıl yansıdığı ile ilgilidir.

Kaynakça

- Alıcı, Lütfi – Alıcı, Gülcan. “Mar’âşîzâde Ahmed Kuddusi’nin Vasiyetnâme Adlı Eseri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/1 (Nisan 2019), 151-166.
- Altun, Mustafa. *Sî-Nâme-i Hümmâmî*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55732,si-name-i-humamipdf.pdf?0>
- Atık Gürbüz, İncinur. “Osmanlı Metinlerinde Mehdi Tasavvurları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*/ 89 (Mart 2019), 11-41.
- Çelebi, İlyas. “Deccal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/69-72. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

- Çetin, Nuran. "Müştak Baba ve Kuddûsî Baba Divanlarında İlahi Aşk Anlayışı Üzerine Değerlendirme". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/35 (Haziran 2019), 234-258.
- Doğan, Ahmet. *Kuddûsî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2.Basım, 2013.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İsnâaşeriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23/142-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- İlhan, Avni. *Mehdilik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- Kara, Adem. "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/14 (Aralık 2005), 121.
- Karabulut, Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğunda 19.Yüzyılda Değişim süreci, Sosyal ve Kültürel Durum". *Mecmua* 1/2 (Aralık 2016), 49-65.
- Kuddusioğlu Ali Eren. *İlahi Aşkla Yoğrulmuş Bir Ömür*. İstanbul: Bor'lu Ahmed Kuddusi Vakfı, 2017.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Küçük, Sabahattin. *Baki Divanı* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Köksal, Mustafa Âsım. *Hak Âşık'ı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddusi*. Ankara: Fon Matbaası, 1983.
- Lutfî, Hâce Muhammed. *Hulâsâtül- Hakâyık ve Mektûbat-ı Hâce Muhammed Lutfî*. İstanbul: Damla Yayınevi, 4. Basım, 2006
- Mermer, Ahmet. *Karamanlı Aynî Divanı*. PDF: Kültür ve turizm Bakanlığı Yayınları, 2020. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>
- Oruç, Muhammet Cihat. "Dinlerde Kurtarıcı Düşüncesini İfade Eden Kavramlar Üzerine Bir İnceleme". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/2 Aralık (2022), 127-155.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. "Mehdî". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/371-374. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Şeylan, Ali. *Hikmet-Nâme-II*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56529,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-ii.pdf?0>
- Tenik, Ali. "Maraşizâde Ahmed Kuddûsî'nin 19. Yüzyıl Osmanlı Bilim ve Kültür Hayatına Etkisi" *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, ed.Cevdet Kabakçı, ed.Serdar Yakar. 2/ 158-159. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 2013.
- Tenik, Ali. "*Ahmed Kuddusi ve Tasavvuf Düşüncesi*". Niğde: Borlu Ahmed Kuddusi Vakfı Yayınları, 2012, 58-59.
- Ünver, Mustafa. "Borlu Kadiri Şeyhi Ahmed Kuddusi ve Şiirlerinde Kur'an Kerim'e Yaptığı Atıflar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004),129-184.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mehdî". *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/371-374. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kıyamet Alâmetleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 522-524. Ankara: TDV Yayınları, 2022.